

## РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дин. Петър Ангелов

за дисертационния труд на доц. Димчо Момчилов **„Същност и функциониране на старобългарската отбранителна система в Източна Стара планина от края на VII до началото на IX в.** представен във Факултета по хуманитарни науки /Катедра история и археология/ към Шуменския университет "Константин Преславски" за присъждане на научната степен „Доктор на историческите науки”

Представеният труд е резултат от дългогодишните проучвания на автора върху средновековната отбранителна система в Югоизточна България, свързани, както с извършването на множество обиколки и описания на различни обекти, така и с провеждане на системни археологически разкопки. Ще припомня, че интересът на колежата Момчилов към посочената проблематика ни отвежда още в началото на кариерата му на археолог и изследовател, когато имах възможността да бъда рецензент на неговата кандидатска дисертация и се убедя в качествата му на перспективен изследовател на българското средновековие.

Изложението на изследването е построено на една класическа структурна схема – състои се от въведение, две части, с общо пет глави, заключение, библиография и приложение, което включва карти, снимков материал, устройствени скици на археологически обекти, както и на характерни археологически находки /общият обем на труда заедно със списъка на илюстрациите и на съкращенията е 532 с. Въведението е изключително обширно и се състои от 145 с. То включва уводна част в която е обоснована нуждата от ново комплексно изследване посветено на същността и функционирането на отбранителната система на Източна Стара планина от края на VII до началото на IX в. Очертани са противоречията и нерешените проблеми в изследваната тематика, към която интерес проявяват вече няколко поколения историци и археолози. Значителна част от въведението заема извороведския и историографския преглед / 34-156 с. Изворите са класифицирани според техния произход-византийски, латински, арабски и домашни. От изложението става ясно, че авторът се стреми да даде една сбита характеристика на всички писмени извори, които имат значение за изследването на повдигнатата проблематика. Онова, на което можеше да се акцентира повече в заключителното обобщение е, че жанровата характеристика на отделните писмени извори е различна, а от там и тяхната стойност. Очевидно е, че не можем да се доверяваме в еднаква степен на епиграфските, на историческите или на житийни произведения. При една такава уговорка, според мен още по-ясно щеше да изпъкне необходимостта от избрания подход на автора в изследването, а именно тясното съчетаване на критичния

анализ на писмените свидетелства с резултатите от конкретните археологически проучвания.

Аналитичен и критичен подход се забелязва и историографския преглед. Той е построен на хронологически принцип и проследява развитието на поставената проблематика в нашата и чуждата историопис, като се започне от Мавро Орбини и се стигне до последни публикации на археолози и историци. Без съмнение налице е отлично познаване на научната литература, която включва значителен брой, както археологически така и исторически изследвания. По мое мнение именно в този преглед е мястото и на част от предходно изложение, което в известна степен също има историографски характер /например развитите теории в някои изследвания на колежата Павел Георгиев./. Една препоръка, която бих отправил е в края на този преглед да се направи кратко обобщение, което да очертае направеното до този момент от археолози и историци и защо се налага проучванията да продължат. Според мен историографския преглед можеше да бъде представен и в един по-стегнат вид, тъй като на практика една част от изказаните съображения и критики по-късно се повтарят в отделните глави. Бих посъветвал също автора да прави по-прецизно разграничение между професионални, научно-популярни и любителски трудове по разглежданата проблематика. Например не виждам смисъл да се отделя специално внимание на вестникарски публикации, /Петрински/, на научно-популярни трудове писани не от специалисти-медиевисти /В.Василев/, а така също и на патриотични параисторически писания /например този на Дориан Александров за бойното изкусно на древните българи/.

Първата част съдържа три глави, в които последователно се разглежда същността и структурата на отбранителната система в Източна Стара планина. Специално внимание е отделено на крепостта Маркели и нейното място в българо-византийските отношения през разглеждания период. Тук авторът е отразил резултатите от своите дългогодишни археологически изследвания на спомената крепост, като се набляга върху физико-географските особености на района, обуславящи нейното стратегическо положение. Не са оставени без внимание такива въпроси като произхода на името Маркели, както и резултатите от археологическите разкопки свързани с изнамиране на следи от ранно-византийската култура в крепостта и очертаващи нейната роля като християнски център.

В самостоятелна глава е дадена характеристика на старобългарските укрепителни съоръжения в Източна Стара планина между Айтоския проход на изток и Върбишкия на запад. Въз основа на открития археологически материал и писмените извори авторът достига до обосноващото заключение, че изграждането

на тази система започва вероятно частично след 680 г. и основно през 90 г. на .VIII в.

В глава трета на част първа е отделено специално място на т.н. Люляковски/ Байрямдеренски/ проход, за чието археологическо проучване колега Момчилов посвети цели 7 години. Разкриването на мястото и значението на този проход в цялостната укрепителна система на Първата българска държава е несъмнено заслуга преди всичко на автора. Той поставя важни въпроси свързани с идентифицирането и локализирането на редица важни крепости и селища като например крепостта „Хисара“ край несъществуващото вече село Звезда. Изследвани са също по протежението на прохода и някои важни ранно-византийски укрепителни съоръжения. Съществено място е отделено на локализирането на средновековния град Голое. С нови аргументи авторът защитава изказаната в негови предишни изследвания теза ,че мястото на града трябва да се търси около днешните села Съединение и Люляково.

Във Втората част на труда е поставен на разглеждане проблема за функционирането на старобългарската укрепителна система в Източна Стара планина. В глава първа са разгледани византийските военни кампании срещу България през VIII в. Акцентът пада върху походите на Константин V Копроним, които поставили пред сериозно изпитание здравината и ефективността на изградената укрепителна система в Източна Стара планина. Убедително звучат думите на автора, че въпреки несъвършенствата на тази система византийският император не успява да намери ефективни начини за нейното преодоляване. За това свидетелстват и неговите разнопосочни удари нанесени главно по море при Анхиало и Поморие, комбинирани със сухоземни кампании срещу Източна Стара планина в един периметър от над 100 километра. Заслужава внимание и направения извод за появата след 766 г. на ново оперативно направление Маркели-Плиска, което трябва да се свърже с издигането на Плиска като столица на Дунавска България. Данните на изворите съчетани с конкретни археологически наблюдения дават основание на Димчо Момчилов да заключи, че независимо от отделните успешни военни кампании на Константин V срещу българите, изградената укрепителната система по Източна стара планина функционира надеждно и не позволява на византийските армии да достигнат до Плиска. По мое мнение този факт всъщност доказва ,че славяните/ специално северите/ не са били толкова неопитни и неспособни да изпълняват своите защитни функции. Тук бих посъветвал автора да бъде по-критичен към изказаната от някои изследователи теза, че северите всъщност може да се окажат че не са били славяни, а готи(?) Една такава теза изцяло противоречи на изворите, които авторът нашироко използва и приема за достатъчно надеждни.

Глава втора е посветена на похода на императора Никифор I Геник от 811 г. Тя е разделена на два параграфа. В първия се поставят последователно на разрешение девет въпроса ,които са предизвикали интерес и дискусии в науката.. Те се отнасят най-общо до това: дали в навечерието на похода е имало мирен договор между България и Византия,, откъде минава граница между България и Византия до месец юли 811 г., какъв е размерът на воюващите армии, кога е завзета Плиска, с какви военни сили и къде точно хан Крум разбива византийците, какъв характер имат преградните съоръжения изградени от българите и т.н Въз основа на анализа на писмените извори и на конкретни археологически проучвания авторът достига до оригинални изводи, сред които бих открил схващането, че до този поход границата между България и Византия не е минавала някъде в Северна Тракия, а по билото на Източна стара планина, т.е. отхвърля се тезата, че областта Загоре от началото на VIII в е в български ръце. Един от основните аргументи на автора, е че в тази област намереният през разглеждания период археологически нумизматичен и керамичен материал свидетелства за византийско присъствие. Остава открит обаче според мен въпроса как да обясним изричните писмени свидетелства ,че тази област още при хан Тервел минава в български ръце. Освен това не съм убеден дали политическата власт над една област, задължително трябва се покрива с характера на материалната култура открита в нея за даден период от време.

В разглежданата глава особено внимание заслужават разсъжденията на автора за възможните направления през които византийската армия е проникнала и достигнала до Плиска, а така също къде е претърпял своето поражение византийския император. Направените наблюдения почиват върху внимателен анализ на геофизическите особености на предполагаемите маршрути, на възможната скорост на придвижване на армиите, на наличието на укрепителни съоръжения и т.н. Изводите на автора са подкрепени с убедителни доказателства в полемика или пък отчасти в съгласие с казаното от по-стари изследователи. Димчо Момчилов в крайна сметка с пълни основания отдава предпочитание на трасето Люляково-Веселиново-с. Поляците, което е добре проучено от него.

В заключение бих обобщил с няколко думи в какво се крият несъмнените достойнства на предложения труд, които са доказателство за научната зрялост на неговия автор. Първото и най-важно нещо е безспорно ,че изследването се базира върху резултатите от многогодишни археологически обиколки и проучвания на самия автор в разглеждания регион. Направените приноси относно характера и функционирането на укрепителната старобългарската укрепителна система в Източна стара планина са лично дело на доц. Димчо Момчилов. Същото трябва да се каже и за неговия задълбочен историко-археологически анализ на военните кампании на византийците срещу България през втората половина на VIII и

особено на похода на Никифор I Геник от 811 г. Заключениета на автора позволяват по-друг начин да се погледне и на някои събития от втората половина на X в. свързани със походи на византийските императори срещу България. Без съмнение именно тази укрепителна система е една от причините у византийците поколения наред да се настани един вроден страх да преминават Балкана, така добре илюстриран у Лъв Дякон с израза, че е рисковано да се навлиза в българските земи, защото там „злини върху злини връхлитат“.

Несъмнено достойнство на труда ,е стремежът археологическите наблюдения и изводи да се подкрепят посредством привличането и критичното интерпретиране на писмени извори, доколкото такива са налице. За мен това е атестат за безспорната зрелост на един археолог, който вече е надмогнал простото изброяване и описание на обекти и артефакти, но търси и тяхното място в конкретния исторически контекст. Освен това е показано добро познаване на научната литература по повдигнатите въпроси, проявена е необходимата критичност при тяхната оценка. Мисля ,че изтъкнатите от мен качества на труда дават право на колегата Димчо Момчилов да го представи като голям докторски труд и го защити успешно. Без колебание препоръчвам на членовете на уважаемото жури да присъди на доц. Димчо Момчилов научната степен „доктор на историческите науки. Той напълно я заслужава.

31.12.2015 г.



(проф. д.и.н. Петър Ангелов)